

TJERNYSJEVSKIJ OG DE NYE MENNESKER

Denne historie begyndte egentligt et sted på landevejen mellem det daværende Leningrad og Odessa, tiden var maj 1991, og personerne var min kone og mig samt et par russiske universitetskolleger. Vi var på vej til Toropets, beliggende midt i ægte russisk kærneland, 630 km sydøst for Leningrad og 400 km vest for Moskva, og vi var kørende i en udrangeret russisk 4-wheeler, købt i Stockholm for 500 svenske kroner. Pludselig, midt på skovstrækningen forkyndte et lille træskilt i vejsiden, at nye tider i form af privatkapitalisme også var rykket udenfor byerne. CAFE stod der på det primitive skilt og tørstige var vi. Over døren stod med store bogstaver BAR i bedste amerikanske saloonstil. Løssluppenheden indskrænkede sig dog til en paradeudstilling af hovedsageligt tomme øldåser og spiritusflasker på barens hylder. Baren kunne dog også byde på varm the fra den elektriske samovar og så dagens ret – suppe og en slags kød-i-sovs. Ganske velsmagende i øvrigt. Men skummelt og mørkt var der trods alt i saloon`en med to borde og 10 siddepladser samt fire ståpladser ved paradebaren.

Det mest slående var den venlige betjening, som de to unge indehavere mødte deres gæster med. De havde under de nye tiders markedsvilkår besluttet at prøve lykken med cafeer på de uendelige og øde landevejsstrækninger i Rusland. Byggematerialer og indretning bar præg af de forhåndenværende søms princip. Men optimisme, gåpåmod og rigtig iværksætter-ånd havde de rigeligt af. De var også overbeviste om, at de havde fremtiden med sig, den var strålende og lys og lovede en god indtjening. For de to ungersvende var nemlig de første, der på denne strækning havde fået den ide at tilbyde bilister et måltid mad og et sted at sunde sig på de kilometer-lange og øde vejstrækninger. – Novyje ljudi, nye mennesker, konstaterede vor medpassager Tatjana fra Leningrad – med et sigende sideblik til heltene i en berømt ungdomsroman fra 1800-tallet.

I 1862 sad nemlig en ung mand i et af Peter-Paul fæstningens fangehuller i Skt. Petersborg og dagdrømte om ”nye mennesker” og en ny samfundsorden i Rusland. Han var arresteret for samfundsfjendtlig virksomhed og ventede nu på sin dom. Ventetiden udnyttede han til at skrive en roman, der skulle skildre hans drøm om en lysende fremtid. Han kaldte den med et krævende spørgsmål ”Hvad skal der gøres?” og forsynede sin utopi om et nyt samfund med den forjættende undertitel ”Af fortællinger om nye mennesker”. Mere end et århundrede skilte den unge romanforfatter fra vore to ungersvende i cafe-skuret på landevejen mellem Leningrad og Odessa. Ideologisk var de endnu fjernere fra hinanden, men de havde drømmen om et bedre samfund og en lysende fremtid tilfælles. Forfatteren i fangehullet hed Nikolaj Gavrilovitj Tjernysjevskij, og i det følgende skal der gives et rids af baggrunden for hans dagdrømme.

Narodnik-bevægelsen, som Tjernysjevskij var en af stamfædrene til, var i ideologisk henseende et forsøg på at finde særlige og egenartede veje for Ruslands sociale udvikling. Bevægelsen så folket – narod – og det betød først og fremmest bondebefolkningen som det grundlæggende råstof i en sådan proces. Tilhængerne, narodnikkerne, på dansk ofte kaldet populistler, troede på Ruslands særegne muligheder for at nå en socialistisk samfundsorden uden at skulle gennemgå de samme faser i sin samfundsøkonomiske udvikling, som havde karakteriseret de udviklede kapitalistiske lande. Narodnikkerne var overbeviste om, at de havde både ret og pligt til at stille sig i spidsen for denne særlige udviklingsproces. Set i det lys kan denne proces betragtes som en særlig socialistisk variant af Den russiske Ide, der i 1800-tallets russiske idehistorie fik så mange, bl.a. religiøse, ansigter. Det empiriske grundlag, som narodnikkerne baserede deres tanker på, var på den ene side den kendsgerning, at bønderne i 1800-tallets Rusland udgjorde en så uforholdsmæssig stor del af den

samlede befolkning (ca. 80%), og på den anden side, at landsbyfællesskabet endnu i 1860'erne var så godt som uberørt af kapitalistiske produktionsmetoder.

Mens de oppositionelle bevægelser i århundredets første halvdel, som f.eks. Dekabristerne i 1825, så godt som udelukkende var domineret af mennesker, der havde deres sociale oprindelse i adelen, var narodnik-bevægelsen kendetegnet af folk med en yderst forskellig social baggrund. De var sønner og døtre af håndværkere, småhandlende, embedsmænd, gejstlige eller fallerede godsejere. Under et har litteraturen sammenfattet denne i social henseende yderst heterogent sammensatte gruppe under betegnelsen rasnotjintsy (af rasnyj: forskellig og tjin: rang). Det, der knyttede dem sammen socialt, var, at de enten havde fået en eller anden uddannelse, at de var i færd med en sådan, eller at de var blevet relegeret fra en uddannelsesinstitution. Ideologisk var de forenet i stærke følelser for og forpligtelse til at gøre noget for det nødlidende folk, narod.

Aleksander Ivanovitj Herzen (1812-70) var narodnik-bevægelsens åndelige stamfader. Han havde o. 1850 formuleret det teoretiske grundlag for den ved at pege på det russiske landsbyfællesskab som et realistisk udgangspunkt for den fremtidige broderskabs og lighedens verden, som Rusland efter hans mening kunne nå ved at gå sin egen ikke-kapitalistiske vej (samobytnym putjom). – Bonden er fremtidens menneske i Rusland, på samme måde som arbejderen er det i Frankrig, mente Herzen.

Det grundlag, som Herzen hermed havde skabt, blev i 1860'erne videreudviklet af Nikolaj Gavrilovitj Tjernysjevskij (1828-89). Han var præstesøn fra Saratov, med andre ord en typisk rasnotjinets. Ligesom faderen gennemgik han præsteseminariet i hjembyen, før han påbegyndte et filosofistudium i Skt. Petersborg. Fra 1854 var han medarbejder ved det samfundspolitiske og litterære tidsskrift "Sovremennik", og i perioden 1856-62 var han en af dets redaktører.

Tjernysjevskij havde i begyndelsen af sin publicistiske virksomhed beskæftiget sig med æstetiske og litteraturkritiske emner. Omkring 1857 kom han til den erkendelse, at tidens mest brændende problemer lå på det sociale og økonomiske område. Bondeproblemet var efter det katastrofale nederlag i Krim-krigen blevet akut – en situation, som selv tsarregeringen nu åbent erkendte ved at sætte et forberedende reformarbejde i gang. Tjernysjevskij kastede sig med brændende iver ind i den samfundsdebat, som også var en del af reformarbejdet. Efter først at have hilst livegenskabets ophævelse velkommen endte han med at vende den ryggen, da han så reformens halvhjertede realisering. Bittert gjorde han bønderne opmærksom på, at når alt kom til alt var godsejernes og tsarens interesser sammenfaldende. I 1861 skrev han bl.a.: - Hvad er han (dvs. tsaren, TP) selv for én, om ikke på samme måde en godsejer? --- I er godsejerens livegne, men godsejerne er tsarens tjenere, han er deres godsejer. Det vil sige, er eet og det samme. Og I skal vide, at en hund æder ikke en anden hund. Altså, også tsaren står på godsejernes side.

Tjernysjevskij var enig med Herzen i det grundsynspunkt. At den russiske landsby kunne danne grundstammen i et nyt samfund. På den anden side havde han et mere dynamisk syn på landsbyfællesskabet, idet han ikke som Herzen opfattede det som noget specielt russisk. Tværtimod mente han, at det blot havde overlevet her som følge af Ruslands generelle økonomiske tilbagestående i forhold til Vesteuropa. Tjernysjevskij bebrejdede endvidere sin ældre kollega, at denne ikke så sig i stand til at støtte et konkret, radikalt og revolutionært handlingsprogram på trods af, at han i øvrigt udtrykte klageråb over de herskende tilstande i Rusland. På sine ældre dage hældede Herzen nemlig mere og mere til den anskuelse, at den kommende omvæltning kunne blive fredelig – et synspunkt, som Tjernysjevskij kategorisk afviste som naivt og romantisk.

Sine tanker om et fremtidigt socialistisk samfund havde Tjernysjevskij i overvejende grad hentet hos den franske utopiske socialist Charles Fourier (1772-1837), der ud fra troen på menneskets oprindelige godhed ønskede at skabe samfundsformer, som gav individet mulighed for at udfolde sine følelser og drifter på sund og naturlig vis. Det var det kapitalistiske samfund, som begrænsede menneskets inderste natur og dermed frembragte de modsætninger, der skabte ondskab og konflikter mellem menneskene. Målet var derfor at konstruere et samfund, hvor disse modsætninger var afskaffet. Midlet skulle være oprettelse af en række produktionsfællesskaber, som Fourier kaldte phalansteres, og som skulle bestå af 800-2000 mennesker. I dem skulle arbejde, kapital og intelligens indgå i et nært samarbejde. Størrelsen på disse produktionsfællesskaber skulle sikre mangfoldighed, således at alle drifter og følelser var repræsenteret i hver falanstere. Medlemmerne skulle skiftes til de forskellige arbejdsopgaver, og den enkelte aflønnes efter det samlede produktionsresultat. Således ville man opnå lighed, frihed og større velstand.

Det er denne utopi, som Tjernysjevskij i fiktiv form gav kød og blod i sin roman ”Hvad skal der gøres?”. Den blev natbordslæsning for en generation af unge russere, der søgte en bedre fremtid for deres land, og som kom til at præge de flg. årtiers revolutionære bevægelser. Romanen var tænkt som et opgør med æstetikken og som en præsentation af en ny og nyttig brugslitteratur, der kunne være våben i den revolutionære kamp. Det skønne udgjordes af selve livet, og en reproduktion af dette liv var kunstens fornemste opgave. I romanen gav forfatteren en detaljeret anvisning på, hvordan man under tsarismens vilkår og på trods af dem kunne etablere kollektive arbejdsgrupper og kooperative værksteder. Dens personer var rene, uselviske og hærdet til kamp. De blev strålende og tilbedte forbilleder for den radikale del af intelligentsia’en. Det gjaldt f.eks. den kvindelige hovedperson, Vera, der opretter en kooperativ forening af syersker, og det gjaldt ikke mindst en anden af hovedpersonerne, Rakhetov, som blev prototypen på en revolutionær, der med Stender-Petersens ord ”til trods for sin adelige oprindelse kun lever for revolutionen og af hensyn til denne fører et helt igennem asketisk liv, hvilket blandt andet ytrer sig i, at han prøver at sove på en sømstrittende filtmadras og giver afkald på den elskede kvinde, - uden dog at kunne opgive sin passionerede kærlighed til cigarer”.

Uanset hvad man mener om romanens litterære kvaliteter, kommer man ikke uden om, at den fik varig betydning på flere forskellige niveauer. En bogs litterære kvalitet afhænger vel i sidste ende af de kriterier, man opstiller som konstituerende for god litteratur samt, hvorvidt bogen opfylder disse kriterier. Som brugsbog blev den rettesnor for generationer af oppositionelle til den herskende samfundsorden. Dens nøglepersoner levede til fulde op til de jesuitiske krav, Lenin stillede til en heltidsrevolutionær. Litterært blev Tjernysjevskijs romanfigurer rollemodel for den positive helt, der på godt og ondt skulle komme til at præge sovjettidens socialistiske realisme. Og sidst men ikke mindst skal man ikke overse den betydning, bogen har haft for udformningen af en række af Turgenevs, Gontjarovs og Dostojevskijs nihilistiske, radikalistiske og socialistiske figurer, som allerede Stender-Petersen påpegede i sin litteraturhistorie. En bog som eksempelvis ”Onde ånder” af Dostojevskij er uden tvivl en direkte litterær reaktion på ”Hvad skal der gøres”. Betydningfuldt, at den aldrig er blevet oversat til dansk. Men det kan nås endnu.